

PĂRȚILE SĂTMĂRENE ȘI PREPARANDIA ROMÂNEASCĂ DIN ORADEA

FLORIAN NICA

Până la aplicarea în practica școlară a Regulamentului școlar general (Allgemeine Schulordnung) din anul 1774 și a Ratio educationis din 1777, în ținuturile românești înglobate în Imperiul austriac, nu existau școli speciale pentru pregătirea învățătorilor, care se recrutau, de obicei, dintre absolvenții școlilor naționale (vernaculare) și se formau empiric, în procesul de predare.

Prin Ratio educationis¹ se preconiza ca această pregătire să se realizeze în unele școli naționale mai importante (principale sau capitale) aflătoare de obicei în orașele de reședință a districtelor școlare. Directorul unei astfel de școli era în acelaș timp inspector districtual și *profesor al preparanzilor*, pe care îi instruia din obiectele prescrise și din *normă* (sistem metodic nou, elaborat de pedagogul german Felbiger).

Districtul școlar al Orăzii era unit inițial cu cel al Muncaciului, sub conducerea directorului superior Carolus Luby, care îndeplinea și funcția de secretar al Comitetului Károlyi. În acest teritoriu școlar vast, caracterizat printr-o mare diversitate națională și confesională, erau incluse și comitatetele din vestul vetrei etnice românești din Banat și Crișana până în Maramureș. Iacobus Verner, inspector al școlilor vernaculare și în acelaș timp profesor preparandial, nu putea face față îndrumării tuturor școlilor romano-catolice și protestante (maghiare și germane), greco-catolice (române și rutene), ortodoxe (române și sîrbești sau grecești) etc. De aceea, în centrele mai importante ale districtului au fost numiți curînd și alți inspectori școlari, cu titlul de directori, prefecți, inspectori sau proinspectori ai școlilor de diferite rituri: la Carei și Timișoara pentru școlile romano-catolice, iar la Arad pentru școlile ortodoxe din Bihor și Banat. Aceștia organizau și țineau cursurile de normă pentru învăța-

¹ *Ratio Educationis totiusque rei litterariae per Regnum Hungariae et Provincias eidem adnexas, Vindobonae [Viena,], 1777. Ea stabilea sistemul școlar și conținutul învățării în fiecare treaptă școlară, metodele didactice, instituțiile adiacente (biblioteci, fundații, internate etc.), împărțirea teritoriului. În urma aplicării ei, Oradea devenea centrul unui district școlar foarte întins, care includea și părțile sătmărene, avînd una din cele 5 academii regale și unul din cele 10 arhigimnazii. Aici preexistau și două școli naționale (vernaculare) ortodoxe și una unită, deschisă în jurul anului 1727.*

torii deja în funcție, sau pentru tinerii care urmau să devină învățători în școlile nou înființate sau în cele rămase fără învățător.

Demersurile repetate ale lui *Moise Dragoș*, titularul Eparhiei românești a Orăzii, au dus la numirea de către împărat a lui Simeon Maghiar prefect al școlilor ritului său din 1780, și ca profesor al preparanților români, în mai 1784². Acesta a susținut cursurile preparandiale de la Oradea și a rezolvat problemele legate de bunul mers al școlilor unite pînă la 1791, an din care le continuă Ion Corneli pînă la 1848, cînd locul cursurilor preparandiale îl lua preparandia, care și-a desfășurat activitatea sa de pregătire a învățătorilor, pînă după unirea din 1918.

Paralel și în strînsă legătură cu cursul preparandial și în continuare cu preparandia, și-a desfășurat activitatea timp de peste un secol și seminarul românesc deschis la Oradea în 1772, prin grija lui *Ignatie Dărăbanș*, urmaș al lui *Moise Dragoș*. Această instituție, nu era numai un convict (internat) pentru tinerii români care studiau în diferite școli din oraș, ca să devină mai ales preoți sau învățători. Prin chiar actul său fundațional³, el era destinat să devină o instituție „foarte necesară și folositoare, atît ... pentru cultivarea națiunii române, cît și pentru însuși binele public“. Același act prevedea ca cei 30 de tineri primiți ca bursieri să fie recrutați mai ales din județele Eparhiei Orăzii, „născuți din părinți săraci, îngreunați cu familie mare ...“. Nu este lipsit de semnificație în încheierea acestor rînduri necesare pentru a facilita înțelegerea prezenței multor tineri sătmăreni la școala vernaculară, la cursul preparandial sau la preparandie ori la Seminar, faptul că *Samuil Vulcan*, ctitor al Liceului din Beiuș (1828), înainte de a ajunge în fruntea Eparhiei românești a Orăzii, a fost și el rector al seminarului. De altfel — cum vom vedea imediat — în timpul său începe prezența tot mai substanțială a multor sătmăreni în viața culturală a Orăzii.

Deși părțile sătmărene erau incluse în districtul școlar al Orăzii încă de la înființarea acestuia în 1777, pregătirea preoților și a cantorilor — care obișnuit erau și învățători — pentru aceste părți, cădea în sarcina Episcopiei rutene a Muncaciului, în care au fost înglobate în mod arbitrar și comunitățile românilor uniți din Sătmăr, rupte de Eparhia Orăzii, la care aparținuseră inițial.

Lupta îndelungată a românilor sătmăreni pentru a se desprinde de

² Actul de numire datat 30.V.1785, scris în limba latină, a fost publicat de V. Bolca, cu traducerea în limba română în *Vestitorul*, X, nr. 2, 1933, p. 4—5 și republicat pe același autor în anexele la monografia intitulată: *Școala Normală Română Unită din Oradea, 1784—1934*, Oradea, 1934, p. 262—263.

³ Decretul de înființare al lui Leopold al II-lea, publicat de dr. Augustin Lauran în *Schematismus historicus Venerabilis Cleri Dioecesis M. Varadiensis gr. rit. cat. pro Anno iubilari 1900*, p. 54—60; Ioan Georgescu, *Istoria Seminarului român-unit din Oradea Mare*, București, Tip Gutenberg, 1923, p. 83—89; Petru Tămăian, *Istoria Seminarului și a educației clerului Diecezei Române și Unite de Oradea*, Tip. rom., 1930, p. 5—10.

ierarhia ruteană⁴, depășea cadrul strict confesional, căpătînd repede și un aspect de emancipare națională, ca și ulterior, lupta românilor din Banat pentru cîștigarea Episcopiei Aradului și desprinderea ei de ierarhia ilirică.⁵ Cel care a înțeles mai bine semnificația acestei lupte a fost însuși Samuil Vulcan, cu sprijinul căruia cele 72 de parohii sătmărene, eliberate de sub jurisdicția ruteană, s-au alipit efectiv în 1827, la Eparhia românească a Orăzii de sub conducerea sa. Și în felul acesta se realizează cadrul necesar orientării tinerilor sătmăreni spre școlile românești de la Oradea și Beiuș.

Avem foarte puține informații despre elevii școlii naționale românești din Oradea dintre anii 1727—1785, perioadă în care unii dintre absolvenții acestei școli, deveneau învățători, și cu atît mai puține despre locul de proveniență a acestora. Or, tocmai în pătratul de veac anterior anului 1754, cînd în părțile sătmărene nu se găseau școli naționale românești, putem presupune că un număr de tineri sătmăreni au putut învăța la școala din Oradea, pentru a deveni învățători sau preoți, notari, juzi etc. Supoziția noastră o confirmă de fapt primul tabel de elevi ai școlii, datat sfîrșitul lui mai 1754⁶, în care modul cum e trecut numele majorității elevilor, ne indică și proveniența lor locală. Din totalul de 33 de elevi, numai 16 sînt din Oradea, ceilalți 17 provenind din alte localități. 10 elevi sînt cu siguranță din sate bihorene: Moyses Hajoy (= din Haieu), Ieremias Rontoj (= Rontău), Lupui Nosorigdy (= din Nojorid) etc. János Karelj (= Ioan din Carei) este sătmărean; dintre alți 3 elevi, greu de identificat, ar mai putea fi vreunul sătmărean.

Din celelalte „cataloge“ ale elevilor păstrate (din 1761, 1762, 1763)⁷ ori din alte liste de nume sau atestări de elevi individuali, nu se poate stabili cert locul de baștină a elevilor.

Tocmai din anii deschiderii cursului preparandial, de cînd de asemenea avem foarte puține știri despre elevii școlii vernaculare pe lîngă care funcționa acest curs, aflăm despre un alt fiu al Sătmăruului, Toma Pop din Tîrșolt, care ca paroh al Bisericii Sf. Neculai, îndeplinea și funcția de director al acestei școli naționale. În această calitate ridica el, din interesele Fundației Șimon recent instituite, suma de 12 fl. pentru lemne, rechizite, cărți și alte cheltuieli mai vechi și mai noi ale școlii. El era unul dintre cei 13 tineri trimiși de Eparhia românească a Orăzii la studii la Institutul Sf. Barbara din Viena, printre ei mai găsindu-se Samuil

⁴ Vezi: Iacob Radu, *Șematismul istoric al Diezezei Române-Unite a Orăzii Mari, 1727—1777*, Oradea, Tip. „Ateneul“, 1932, p. 94—97.

⁵ V. Popeangă, *Școala românească din părțile Aradului la mijlocul sec. al XIX-lea, 1821—1867*, Arad, 1979, p. 9.

⁶ Arhivele de Stat filiala Oradea, *Fond Episcopia Romano-Catolică, Acte economice*, dos. 3858, f. 3—4 (În continuare: Arh. Stat. Fd. Ep. Rom. Cat., acte ec.).

⁷ Arh. Stat. Ord., Fd. Ep. Rom. Cat., Acte ec. dos. 3858, f. 1, 2, 7, 52, 53, 67.

Vulcan, Ioan Radnothi, ca și Simeon Maghiar și Ion Corneli⁸, cei doi directori ai școlilor și profesori preparandiali orădeni.

Este cu totul explicabil faptul că înainte de 1830, găsim foarte puțini tineri sătmăreni la cursul preparandial sau la alte școli ori la Seminarul românesc din Oradea, deși ei nu lipsesc de tot. Astfel, din primii tineri primiți în anul 1792 la seminar, în număr de 16, la 10 le cunoaștem și proveniența locală, 5 fiind din Bihor și alți 5, din județele vecine⁹. Unul dintre aceștia Pop Ioan junior, era din Cavnic, frecventînd fie școala elementară, fie clasele de gramatică ori filologie. Nu este exclusă continuarea școlii de către acesta la cursul preparandial, dar frecvența mare a numelui de Pop, face să fie grea și nesigură identificarea lui ulterioară ca posibil învățător, din alte izvoare. În orice caz, *seminarul*, în care și-au găsit adăpost și hrană puțini preparanți înainte de 1848 și tot mai mulți după deschiderea preparandiei în acest an, *a devenit* pentru mai bine de un secol și jumătate, *primul canal de comunicare spiritual-culturală dintre părțile sătmărene și bihorene* — un pilon puternic de educație și simțire națională pentru românii din părțile vestice.

Am văzut că atîta timp cît comunitățile religioase din Sătmar fuseseră incluse în Episcopia Muncaciului, de acest for depindeau în cea mai mare parte școlile vernaculare sătmărene (inclusiv pregătirea învățătorilor pentru aceste școli).

În acest context, cel puțin din anul 1791 (pentru anii anteriori informațiile documentare ne lipsesc) funcționa la Carei un profesor al preparanzilor uniți români și ruteni, în persoana lui Ion Molnar, care era învățător la clasa a III-a (de fapt postul de învățător pentru greco-catolici de pe lângă școala din Carei)¹⁰. Inițial, poziția lui era inferioară în raport cu ceilalți profesori preparandiali, care erau în același timp și directori, prefecți, inspectori sau proinspectori ai școlilor ritului lor. În 1806 însă, cînd Corneli este înlăturat temporar din postul său de director al școlilor și profesor al preparanzilor, Molnar e numit în postul de director școlar și profesor preparandial nu numai pentru școlile din Dieceza Muncaciului, ci pentru puțin timp, și pentru cele din Eparhia Orăzii, preluate de la Corneli.¹¹ Curînd, Molnar însuși îl anunța pe episcopul Samuil Vulcan, că nu poate inspecta școlile naționale pe o rază atît de întinsă¹². În scurt timp, chiar guvernul (Consiliul Locotenențial) a revenit asupra acestei decizii, Molnar rămînînd în funcția de director al școlilor și profesor al preparanzilor numai pentru Dieceza Muncaciului (cu sediul la Carei), pînă cel puțin în anul 1827, cînd își procura actele pentru pensionare¹³. Știm că în timpul directoratului său, el trimitea regulat Districtului șco-

⁸ Tabelul publicat de Lucia Protopopescu, *Contribuții la istoria învățămîntului românesc din Transilvania, 1774—1805*, Buc., Ed. Did. și ped., 1966, p. 333.

⁹ Petru Tămăian, *op. cit.*, p. 16.

¹⁰ Arh. Stat Fd. *Acte școlare*, dos. 36, f. 139.

¹¹ Ordinul cons. Lt. R. nr. 5524 din 8 aprilie 1806. Apud Bolca, *op. cit.*, p. 38.

¹² *Ibidem*, p. 38—39.

¹³ Arh. Stat Ord., Fd. *Episc. Ort.*, dos. 1, f. 37.

lar de o dată cu informațiile semestriale sau anuale despre școli, și informațiile despre preparanți, dar acestea nu ni s-au păstrat.

Odată cu preluarea în 1827—1828 a celor 72 de comunități sătmărene de către Eparhia românească a Orăzii, Corneli, între timp reintegrat în post, devenea director al școlilor și profesor preparandial pe o arie mult mai întinsă ca între 1792—1806, care îngloba înafară de Bihor și părțile sătmărene, ca și o parte a Banatului (Lugoj—Caransebeș). Cursul preparandial la care vom întâlni de-acum tot mai mulți sătmăreni, va constitui pentru mai bine de două decenii, cel *de-al doilea canal de comunicare spiritual-culturală între părțile sătmărene și cele bihorene*, care intrau, hotărît, în sfera culturală reprezentată de școlile românești din Oradea și Beiuș, unde vom întâlni la studii tot mai mulți tineri sătmăreni.

Sarcinile lui Corneli după preluarea părților sătmărene, se extind asupra unui teritoriu foarte vast în care el urma să controleze școlile existente, să propună înființarea altora noi, pentru care să pregătească preparanți pentru examenul de normă. În anul 1836, când avea deja 72 de ani, Corneli, propunea să se reînființeze fostul directorat cu sediul la Carei pentru românii și rutenii din părțile sătmărene, invocând greutățile pentru preparanții sătmăreni de a veni la Oradea la o distanță atât de mare și să găsească aici adăpost și hrană (vict)¹⁴. Cum această doleanță nu s-a realizat nici atunci și nici mai târziu, el a continuat să-și îndeplinească efectiv funcțiile de director școlar și de profesor preparandial, pînă la moartea sa în septembrie 1848, la vîrsta de 94 de ani.

Avem dovezi scrise despre deplasările sale în satele bihorene, unde el lua contact cu comunitățile, în vederea încheierii contractelor școlare pentru susținerea școlilor și a învățătorilor, aprovizionarea lor cu lemne etc. Nu știm însă, dacă el s-a deplasat vreodată și în părțile sătmărene, dar dispunem de dovezi despre modul cum îndruma el viața școlară din aceste locuri, în condițiile date. Astfel aflăm despre cererea din 13 septembrie 1845 a lui Leșan Dumitru din Vezendiu, de a fi numit cantor și învățător în Ovariu, unde enoriașilor le-a plăcut, deși el nu era apt întrutotul pentru aceste funcții. Pentru aceasta „el se va pregăti prin străduințele proprii pentru depunerea examenului din materiile de învățat, în fața directorului preparandiei din Oradea și pentru obținerea diplomei școlare necesare”¹⁵. Chiar în aceeași zi, Corneli l-a numit în postul solicitat, dîndu-i manualul de metodică necesar învățătorului pentru pregătirea pe cale particulară a examenului de normă și cîteva manuale pentru distribuirea gratuită elevilor săraci.

În numeroase alte cazuri Corneli, îi pregătea pe tinerii veniți pentru examenul de normă *chiar la Oradea*, iar după ce ei obțineau testimoniu de preparand absolut, el îi numea ca învățători în posturile solicitate sau în alte locuri. Astfel pe Antoniu Görög, la terminarea preparandiei

¹⁴ *Idem*, F.d. Episc. gr. cat., dos. 726, p. 51 și 61.

¹⁵ *Ibidem*, dos. 1083, f. 52 și 55.

în 1843, el l-a trimis ca învățător la Ardușat, unde urma să-l instaleze protopopul I. Cîncă, inspector școlar în teritoriul său¹⁶.

Un alt caz, la 27 septembrie 1845, Corneli îi răspundea preotului din Doba Ioan Boni, că nu-l poate transfera ca învățător la Sarcău (Bihor) pe Silaghi Mihai din Mădăras, pentru că l-a numit acolo pe Ion Sabo, care a terminat preparandia¹⁷.

Cele mai numeroase probleme ale activității lui Corneli, mai ales după 1830, le ridică, însă, admiterea și pregătirea preparanzilor, ca și rezolvarea diverselor probleme de ordin material, legate de cazare, hrană și celelalte necesități vitale ale acestora și mai ales ale celor veniți de departe (din părțile sătmărene sau sălăjene, ori din Banat și Transilvania).

Primul preparand sigur din Sătmăr, este *Gheorghe Oros*, în anul școlar 1828—1829. Dar, cazul lui nefiind singular, să-i dăm cuvîntul pentru o declarație ulterioară (după cîțiva ani), cînd menționa că își amintea cu recunoștință cînd „am venit în două rînduri, mai devreme, din Sătmăr la Oradea, în vederea examenului de metodică. Dl. director Corneli, pînă să pot da examenul și mai ales pentru a mă putea pregăti mai bine, a binevoit a mă ajuta, ca preparand sărac venit de departe, asigurîndu-mi, părintește, timp de 16 zile, hrană, adăpost, spălat și chiar 1 florin pentru cheltuieli de drum“. Din alte acte doveditoare (privitoare la Gh. Oros și la alți numeroși preparanzi după el, sătmăreni sau sălăjeni și bănățeni), reiese că ei au mai primit de la același director școlar, haine și încălțăminte, precum și cărțile necesare, hîrtie și altele. „Și toate acestea — încheie Gh. Oros — numai pentru ca școlile aflate sub îndrumarea sa, să primească învățători corespunzători“¹⁸.

Un alt caz oarecum ieșit din comun, este al lui Gh. Șoncodi din Ardușat, care a învățat un timp prin școli, dînd apoi la Oradea examen de lăcătuș și practicînd această meserie cam 3 ani, după care a rămas orfan, împreună cu frații lui. La 25 martie 1836, unchiul său Francisc, cantor în Ardușat, îi scria lui Corneli, pe care îl numea „patronul milos al orfanilor“, rugîndu-l să-i ia nepotul sub protecția sa, pentru a învăța metodică, ca apoi să poată primi o stație cantorală. Corneli îi răspunde prompt, la 31 martie 1836 că „sărac fiind [tînărul] să se prezinte la protopop și să ceară un post cantoral, iar în anul următor să vină la Oradea, unde să caute un domn milostiv, care să-i acorde gratuit găzduire, hrană, haine. Apoi să se pregătească, pînă cînd, din dispoziție superioară se va ține examenul din metodică și din celelalte obiecte, ca după depunerea probelor, să obțină certificatul școlar doveditor“¹⁹. Tînărul a fost acceptat la curs și la examen, găsindu-și și patronul necesar... chiar în persoana lui Corneli.

¹⁶ *Ibidem*, dos. 726, f. 229.

¹⁷ *Ibidem*, dos. 1083, f. 58.

¹⁸ *Ibidem*, dos. 726, f. 50.

¹⁹ *Ibidem*, f. 65—68.

În cazurile citate mai sus, este vorba de un răstimp mai scurt, de două-trei săptămîni, pentru pregătirea examenului de normă a preparandului care îndeplinea deja funcția de cantor — învățător, dar era în curs de calificare. Pentru alți tineri, care studiau timp de doi ani școlari la preparandia maghiară, răstimp în care preparanzii beneficiau de ajutoare, era și mai îndelungat. Printre aceștia se găsea în anul școlar 1839—1840 și Gheorghe Nichita din Terebești. Într-un document el relatează că venind din Satu-Mare, Corneli l-a primit imediat, dîndu-i cele necesare: găzduire, hrană și haine de pat, lumînări, hîrtie²⁰.

Preparanzii menționați mai sus sînt primii din părțile sătămărene cazați de către Corneli. Dar ulterior aflăm despre numeroși alții, acesta avînd permanent 5—6 preparanzi la masa lui²¹.

Dintre preparanzii care au primit ajutoare între anii 1838—1848 noi am identificat pînă acum un număr de 21: 9 din Sătmar (fără Sălaj), 8 din Banat și numai 4 din Bihor (Numai anterior anului 1830 majoritatea absolută a preparanzilor erau bihoreni, motivele acestei situații fiindu-se cunoscute din cele de mai sus). Cei 9 preparanzi sătămăreni, despre care avem informații că au primit ajutoare din partea lui Corneli sau prin acesta de la Eparhie, au fost: Gheorghe Oros, absolvent din 1829; Gheorghe Șoncodi din Ardușat, absolvent din 1837, care a funcționat ca învățător la Borod (Bihor); Basiliu Ruscai, numit în 1841 învățător la Școala Românească din Carei; Grigore Egni, coleg cu el; Ioan Pop din Nicopoiu — 1842, cînd e numit învățător la Vîrciorog (Bihor); Georgiu Nichita din Terebești — 1843; Antoniu Görög, trimis în 1843 învățător la Ardușad; Basiliu Antal din Dendeleag — 1848; I. Sabo din Supurul de Jos, numit în 1843 la Sarcău (Bihor), iar în octombrie 1845 la Doba; Daniel Pataki — 1846, numit învățător la Tomani²².

Aceștia sînt numai o parte dintre preparanzii dinainte de 1848, despre care avem acte doveditoare rămase de la Corneli, că au obținut ajutoare; alții, care nu au primit astfel de sprijin material, sau dacă au primit, nu s-au păstrat documente în acest sens, urmează să fie identificați din

²⁰ Vezi Fl. Nica, *Primii elevi (preparanzi)*, în *A.B.C., Revista elevilor Lic. ped. Oradea*, nr. VI, 1980, p. 5—7.

²¹ Bolca, *op. cit.*, p. 203. Alții — mai ales sătămăreni sau bănățeni — locuiau și se hrăneau chiar la Curtea lui S. Vulcan, la Nicolae Borbola, la învățătorul școlii naționale Nicolae Blajovici, iar altora li se asigurau gazde în oraș. Banii pentru satisfacerea nevoilor vitale ale acestora proveneau din Fondul Eparhiei, din fundațiile instituite în acest scop (Dărăbant, Seminarială, Caba etc.), din salariul personal al lui Corneli și altora, iar o mică parte din contribuția unora dintre părinții elevilor. Dintr-o însemnare a lui Corneli aflăm numele a 28 de sătămăreni (părinți, tutori sau binefăcători) care au contribuit fiecare cu 18 florini „pentru găzduire și hrană” (Arh. Stat. *Fd. Episc. Gr. Cat.*, dos. 727, f. 3v). Toate acestea probează investițiile de inteligență și de simțire românească, precum și de mijloace materiale, făcute de Eparhia românească a Orăzii, pentru promovarea culturii și dezvoltarea conștiinței naționale aici în părțile vestice, în prima linie de apărare a etnicului românesc împotriva tendințelor de asimilare forțată exercitată asupra lor prin toate mijloacele.

²² Vezi Arh. Stat. Ord., *Fd. Episc. Gr. Cat.*, dos. 25—28 și 727.

alte izvoare. Din schematisme pe 1864 și 1867, noi am mai identificat învățători care la două decenii sau mai mult după examenul de preparand, mai funcționau în comitat; Basiliu Kerekes la Aciua (1864), Gabriel Șanta la Portelec (1867). Dintr-un concept al lui Corneli din anul 1838²³, aflăm numele a 28 de părinți din sate sătmărene, care au achitat pentru fiii sau pupili lor câte 18 florini pentru găzduire și vipt, (ținută desigur fie la un seminar, fie la gazde în oraș), care urmau diferite școli la Oradea, unii pregătindu-se să devină învățători. Nume ca Bone, Kökényesdi, Andreica, Popdan, Gurzău, Molnar, Hirt, Orha etc., vor fi întâlnite și mai târziu la preparandie, respectiv Școala Normală sau la alte școli din orașul de pe Crișul Repede.

Din schematisme amintite, noi am identificat în școlile din comitatul sătmărar un număr de 58 de învățători, din care numai 17 erau necalificați sau în curs de calificare. Dintre cei calificați, numai câțiva au făcut examenul de învățător sau preparandia la Satu-Mare, Carei sau Maria Pócs, ceilalți fiind absolvenți de la Oradea.

Aici este momentul să ne punem întrebarea, pentru ce între anii 1830—1848, numărul sătmărenilor, este mult mai mare decât al bihorenilor, la cursurile preparandiale? Răspunsul este relativ simplu. În Bihor, la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea, era un număr de școli destul de mare, dar fără să crească apoi prea mult până la mijlocul secolului al XIX-lea. În părțile sătmărene, în schimb, atâta timp cât ele făceau parte din Episcopia Muncaciului, numărul școlilor românești era destul de mic, ele crescând numeric mai rapid în prima jumătate a secolului al XIX-lea și ulterior. Pe de altă parte, comunitățile sătmărene, mai vechi și mai puternice din punct de vedere economic, au depus un interes mai mare și pentru înmulțirea școlilor.

În general, preparanzii absolvenți se străduiau să fie numiți ca învățători chiar în satele natale, sau cât mai aproape de-acasă. În multe cazuri însă, fie că funcționaseră anterior în post, fie că se pregăteau să-l ocupe, ei aveau contract cu comunitățile, care nu erau neapărat satele natale, așa cum am văzut în cazul lui Dumitru Leșan din Vezendiu. Un caz ieșit din comun nu numai ca preparand, cum am văzut mai sus, ci și ca învățător, este al lui Gheorghe Șoncodi, din Moftin. Terminînd cursul preparandial, el este numit chiar în satul său, dar parohul-director reclama curînd că el nu s-a prezentat la post. Cel puțin din anul 1867, și minimum pînă în 1871, el funcționa ca învățător la Borod în Bihor,²⁴ adus aici probabil de interese familiale, poate matrimoniale.

Încercările inițiale de Samuil Vulcan, secundat de I. Corneli, pentru deschiderea unui institut preparandial propriu, pentru învățătorii români la Oradea²⁵, au fost continuate de Vasile Erdeli, energic sprijinit de Iosif Pop Sălăgeanu, urmaș al lui Corneli. Printre meritele lor și ale succeso-

²³ *Ibidem*, dos. 727, f. 3 v, citat mai sus, vezi nota 21.

²⁴ *Schematisme pe anii 1867 și 1871*.

²⁵ Vezi Arh. Stat. Ord. Fd. Episc. Gr. Cat., dos. 726, f. 74—78 și urm.

rilor, a fost și acela că au rezistat încercărilor de deturnare a preparandiei de la rostul ei de instituție de cultură românească imediat după înființarea ei în 1848 și ulterior, în întreg răstimpul pînă la eliberarea și unirea din 1918. Preparandia a constituit *principalul canal de comunicare spiritual-culturală între sătmăreni și bihoreni* contribuind prin dascălii formați aici, la dezvoltarea culturală și națională unitară pe aceste meleaguri.

Preparandia a fost concepută și realizată pe baza principiilor moderne care stăteau la temelia celorlalte preparandii din regat, înființate cu cîțiva ani în urmă, avînd dreptul de publicitate și o școală de aplicație (praxă), unde preparanzii să susțină lecții de probă în limba maternă, așa cum urma să o facă și la post. Din cuvîntul lui Vasile Erdeli către popor, prin care anunța, în 1860, *obținerea dreptului de publicitate și pentru școala elementară de praxă completată la 4 clase*, răzbate un cald suflu de simțire națională: „... că pentru poporul român și pentru aceea e mai corespunzătoare școala [aceasta], pentru că nu numai în toate științele mai bine se vor învăța decît în alte școli, dară de o dată se vor deprinde în legea creștină...”²⁶. Deci, atît preparandia cît și unitatea ei de practică pedagogică, rămîneau școli confesionale, în condițiile date singurele mijloace de apărare a naționalității.

Inițial preparandia a fost concepută pentru a cuprinde 24 de tineri într-o clasă²⁷, urmînd ca ei să facă, conform legislației școlare în vigoare, două cursuri (decî 2 ani de școlarizare), pe parcurs școlarizarea ridicîndu-se la 3 cursuri în 1871 și la 4 în 1894. Cifra de 24 tineri pentru o clasă nu a fost atinsă la preparandie decît o singură dată, după întregire, în 1919, cînd numărul preparanzilor care au dat examenul de învățători după studiile cu frecvență și cei care l-au susținut particular, s-a ridicat la 43²⁸. În restul anilor, numărul elevilor dintr-o clasă oscila în jurul cifrei de 7, depășită la 13 în anii 1860, '70, '89; la 17 în 1894, 1902 și 1906. Am aflat însă ani, în care promovau la examenul de învățător un număr destul de mic, sau, prin excepție nici un preparand. Totalul de aproximativ 450 de preparanzi cîți s-au calificat de învățători în cei 71 de ani între 1848 și 1919, dă o medie de 7 la an. E un număr modest, dar situația era aproape aceeași și în celelalte preparandii, ținîndu-se seama de creșterea în general înceată a numărului școlilor elementare românești, chiar dacă raza districtului școlar era foarte întinsă.

V. Bolca, făcînd totalul elevilor din ambele cursuri (clase), între anii 1848—1870, găsește 177 de preparanzi din Sătmar, față de 128 din Bihor și 93 din Banat; între 1871 și 1893, în cele trei cursuri populația școlară e de 434 sătmăreni împreună cu sălăgenii, față de 285 din Bihor și 242

²⁶ *Ibidem*, dos. 3, f. 7.

²⁷ *Idem*, Fd. Lic. Ped. „I. Vulcan”, dos. 1, f. 21—22.

²⁸ *Matricula școlară* pe anu 1912—1919, Fd. Lic. Ped., 38a, 40, 43, 44, 114; *idem* Fd., *Episc. Gr. Cat.*, dos. 730 ș.a.

²⁹ V. Bolca, *op. cit.*, p. 226.

din Banat³⁰. Cam aceeași proporție se păstrează și între 1894 și 1919. Prevalarea numerică a sătmărenilor față de bihoreni, se datorește aceluiași cauze de ordin istoric și social-economic pe care le-am întâlnit și în perioada cursului preparandial. În general, comunitățile sătmărene, mai vechi și mai mari, puternice din punct de vedere economic, au dovedit interes mai mare pentru propășirea învățămîntului.

Urmărind de unde au venit preparanzii sătmăreni, am constatat că Sanislăul este pe departe în frunte cu peste 20 de preparanzi urmat de Ciumești cu 9, Sătmărel cu 8, Sîmniclăuș cu 7; Pișcari și Tiream cu cîte 6; Ardușat, Mădăras, Vezendiu și Terebești cu cîte 5; Craidorolt, Căpleni, Doba, Pomi și Certeze cîte 4; Bagoș, Borlești, Carei, Chilia, Domănești, Istrău, Giungi, Homorodu de Mijloc, Moftin, Portelec, Resighea cîte 3, preparanzi, numeroase alte sate înscriindu-se cu 2 sau un preparand.

În mod firesc, preparanzii căutau să ajungă ca învățători acasă, sau cît mai aproape de locul natal. În schematismele din anii 1861, '64, '67 și '71 i-am găsit pe Ghențiu Gheorghe absolvent din 1854, în satul natal la Tiream (de unde a ajuns la Oradea), dar pe Alexi Ioan, din 1856 tot din Tiream, la Domănești, pe Pop Petru din Certeze, absolvent din 1858 — la Terebești etc.

Afirmația lui V. Bolca, după care mulți absolvenți, chiar bihoreni, preferau satele mai înstărite din Sătmar³¹, n-am găsit-o întrutotul acoperită de realitate. Nu trebuie să uităm, că în multe cazuri, preparanzii, înainte de a urma cursul preparandial, funcționaseră ca învățători, și aveau contract cu comunitatea, fiind obligați legal să se reîntoarcă. Întîlnim totuși și cazuri de bihoreni numiți în Sătmar. De exemplu pe Ion Cosma din Ciocaia, absolvent din 1854, îl găsim în 1861 la Dindeleag, dar, pînă în 1867 el se trage la Dijir, mai aproape de-acasă. Pe George Mureșan, născut la Oradea, absolvent din 1870, care a fost opt ani în Pocei, îl aflăm în 1906 la Sanislău, unde era docinte de 28 de ani! Sint însă și cazuri inverse: pe Ghiman Paul din Lupeni (Sătmar), absolvent din 1863, îl găsim în 1867 și '71 la Oradea, la școala de praxă. Pe doi absolvenți din 1862 din Terebești îi găsim, în 1867 pe unul, Dănilă Gheorghe la Spinuș și pe celălalt, Pop Ioan, la Chioag în Bihor.

Din informațiile despre preparanzi, din cataloage sau matricole, constatăm că marea majoritate a preparanzilor, inclusiv sătmăreni, sînt fii de țărani, numiți în documente coloni, economi, producători privați, agricultori. Aflăm însă și un număr destul de mare de fii de învățători sau preoți și mai puțini fii de meseriași, slujbași etc. Găsim destule cazuri de orfani, ai căror tutori erau fie frați mai mari sau unchi, fie — în multe cazuri — învățători. Aflăm aici, în părțile vestice, ca și în Transilvania, adevărate dinastii de învățători, nu numai în succesiunea tată-fiu, două sau mai multe generații; este vorba de familii țărănești din care veneau la preparandie unul sau mai mulți reprezentanți în succesiunea genera-

³⁰ *Ibidem*, p. 230.

³¹ *Ibidem*, p. 58.

ților. Un caz: Bacos Georgiu era învățător în Sărsig în 1900 când fiul său Victor termina preparandia, mutându-se apoi în satul de origine, la Sanislău. Altul: Maghiar Paul, tot din Sanislău unde era învățător în 1900, când fiul său Ioan termina preparandia. Un alt Maghiar, Georgiu, tot din Sanislău, care a terminat preparandia în 1882, trebuie să fi fost frate sau rudă cu Paul. Alte familii cu mulți dascăli: Popan, Șuta, Silaghi etc., din care găsim dascăli presărați prin mai multe sate sătmărene.

Înainte de 1848, numai 1—2 preparanți locuiau în Seminar, beneficiind de Fundația Caba, instituită în 1842³². Prin actul fundațional al preparandiei, aceasta era înzestrată cu 6 stipendii din Fondul Studiilor, la care se adaugă în 1849 alte două burse, iar în 1854 încă 600 de florini pentru preparanții din Dieceza nou înființată a Lugojului³³. În felul acesta, cel puțin pentru perioada de început a preparandiei, aproape toți preparanții erau bursieri; treptat cu lărgirea spațiului de cazare, tot mai mulți preparanți erau găzduiți în seminar, unde era adăpostită și preparandia. În toamna anului 1874 directorul preparandiei Ion Sabo, îl anunța pe episcop că „*Preparandia Diecesana în anulu scolasticu 1874/75 numera 21 elevi. Dintre acestia 19 capetă viptu, iar 17 pe lângă acea și acomodațiune [găzduire] în Seminariulu Domesticu...*”³⁴. Directorul menționa, în continuare, că mai sînt 7—8 inși, care și-au oferit serviciile pentru a-și putea continua studiile, locuind și luînd masa în seminar.

Printre cei ale căror cereri pentru „victu și Costelu în Seminaru” pe anul scolastic 1874/75, am găsit și cîțiva sătmăreni: Vasiliu Sabou, fiul cantorului din Valea Vinului; Constantin Pușcașiu, din Arieșul de Cîmpie, orfan de părinți, care a făcut 3 clase gimnaziale la Beiuș, unde s-a întretinut „din fundațiune și din serviciul său”; Vasiliu Görög, fiul cantorului învățător din Ardușat; Georgiu Pteancu din Vezendiu, orfan de tată cu cinci frați, care pentru a-și putea continua studiile, s-a instituit ca servitoriu³⁵. Este neîndoielnic că și alți colegi sătmăreni din acea perioadă erau la seminar împreună cu ei: Mateiu Georgiu din Dindeleag, Bacos Georgiu din Sanislău, Borota Ioan din Portelec.

Sătmărenii au fost prezenți în Bihor nu numai ca elevi la Beiuș, preparanți ori studenți la Oradea, ci și ca învățători la Școala de aplicație, profesori la preparandie sau la Liceul din Beiuș, rectori ai Seminarului etc.

Spațiul restrîns ne permite să redăm numai succint numele și activitatea acestora: Dimitrie Sfura, născut la Vezendiu, cu studii strălucite la Beiuș, Carei și Oradea, cu talent de versificator și bun orator, profesor auxiliar între 1857—58, când a condus și Societatea de lectură, cu sediul la Seminar, el însuși seminarist; Gheorghe Cioară din Moftin, adus la Oradea de către Vasile Erdeli în 1851, a servit puțin timp ca învățător, dar a fost mult timp profesor auxiliar de cînt, între 1856—1900; Grigorie

³² Despre fundații, vezi Iacob Radu, *op. cit.*, p. 228.

³³ Bolca, *op. cit.*, p. 204.

³⁴ Vezi Arh. Stat, Fd. Episc. Gr. Cat., dos. 730, f. 158—190.

³⁵ *Ibidem*.

Ghenț, învățător la aplicație între 1857—1863, când îi ia locul Paul Ghi-man din Lupeni.

Între anii 1871—1919, cu o scurtă pauză de doi ani, în fruntea școlii s-au găsit numai directori proveniți din Sătmăr, care s-au remarcat anterior ca profesori străluciți: Dr. Ioan Sabo originar din Istrău, între 1871—1879; dr. Augustin Lauran, din Petea, între 1879—1906; Ioan Buteanu, originar din Carei, între 1907—1914; dr. Gheorghe Miculaș, din Sanislău, 1914—1918, toți patru aducând cu ei experiența câștigată ca rectori ai Seminarului și ca profesori, în aceste timpuri de răstăriște ale dualismului și ale primului război mondial.

Atunci își desfășurau activitatea lor ca tineri profesori și Vasile Chirvai din Sanislău și Cornel Sabo din Valea Vinului, care va deține funcția de director (preluată de la un alt sătmărean, Petru Tămăian), un răstimp îndelungat din perioada interbelică.

Documentele lasă să se întrevadă că cel mai activ și curajos luptător național din preajma și din timpul primului război mondial și a evenimentelor din 1918, a fost Vasile Chirvai, un adevărat alter Vasile Lucaciu cu care de altfel a colaborat în lupta pentru apărarea naționalității, pentru respingerea măsurilor de asimilare sistematică luate de guvernarea din partea răsăriteană a monarhiei dualiste. Dintr-un *Curriculum vitae* scris de el însuși și pus la dispoziția noastră de fiica acestuia, aflăm că, încă în 1911, ca student, a participat la lupta împotriva numirii la Catedra de limba română de la Universitatea din Budapesta de către faimosul Appony, a unui interpus al acestuia. Procesul intentat studenților participanți la acțiune, care și-au recunoscut fiecare iscălitura pe memoriul de protest, proces la care au participat numeroși intelectuali români din Ardeal în sprijinul studenților, amenința să se transforme într-un nou memorandum.

Dar să-l lăsăm pe Vasile Chirvai să ne redea singur, un alt episod, dintr-o acțiune mai vastă: „Cînd s-a înființat dieceza Hajdu-Dorog pentru deznaționalizarea românilor... ca student universitar, am fost printre cei dintîi care au organizat adunări de protestare în Sanislău (satul meu natal), Vezendiu, Dindești, Doba... alături de părintele dr. V. Lucaciu, dr. Ștefan Cicio Pop, Constantin Lucaciu, dr. Teodor Mihali, dr. Ioan Ciordaș, martirul din 1919. Eu am scris Rezoluțiunea votată de adunare...”, ne informează cel în cauză.

Împreună cu dr. Gh. Miculaș, Petru Tămăian, Cornel Sabo etc., Vasile Chirvai a luat parte la activitatea Partidului Național Român, fiind membru ai Comitetului Executiv al P.N.R. și la aplicarea în viață a hotărîrilor ei.

Încheierea lucrării reclamă unele constatări conclusive:

1. Lupta părților sătmărene pentru emanciparea spirituală de sub dominația Episcopiei Muncaciului și alipirea lor la Eparhia românească a Orăzii, au constituit un aspect al luptei de emancipare națională a românilor din părțile vestice;

2. Preparandia din Oradea, la care sătmărenii au avut o prezență masivă, alături de Liceul din Beiuș și împreună cu Preparandia din Arad, a contribuit sensibil la formarea intelectualității române și la dezvoltarea unitară a culturii românești din părțile vestice;

3. Personalități sătmărene proeminente, prin prezența lor activă la preparandie la seminar și în alte instituții românești orădene, au adus aportul lor substanțial la propășirea culturală și națională pe meleagurile vestice.